

Татјана Микулић

Етнографски музеј, Београд
tatjana_mikulic@yahoo.com

КОНЦЕПТ "ДРУШТВЕНЕ ДРАМЕ": САХРАНА ЗОРАНА ЂИНЂИЋА

Апстракт: Циљ рада је постављање сахране премијера Србије Зорана Ђинђића у концептуалне оквире Тарнерове "друштвене драме". Након сажетог упознавања са Тарнеровим схватањима следи кратак дескриптивни образац сахране. У циљу дефинисања поруке ритуала он је сагледан у оквирима свеукупног контекста у коме се одиграо. Како је сам догађај дефинисан као потенцијали "окидач" кризе, крајња порука која је његовим извођењем пласирана је враћање нарушене друштвене равнотеже и јачање интегративности заједнице.

Кључне речи: Виктор Тарнер, Зоран Ђинђић, друштвена драма, контекст, сахрана, друштвена равнотежа.

"...обред је, у својим најтипичнијим, општекултурним читавањима, синхронизација многих представљачких жанрова, често одређен драмском структуром..."

В. Тарнер, *Од ритуала до театра*¹

Одрастање у додиру са светом уметности и позоришта имало је пре-судан утицај на научна схватања Виктора Тарнера (Victor Witter Turner), што је нарочито дошло до изражаја приликом уочавања структурне сличности између ритуалних активности и уметности у најопштијем смислу.² У том контексту у Тарнеровој терминологији важно место почео је да заузима концепт "друштвене драме". Уобличавање овог концеп-

¹ Тарнер 1989, 170.

² Одрастајући уз мајку Вајолет Витер (Violet Witter), глумицу и једног од оснивача Шкотског народног позоришта, Виктор Тарнер је од детињства показивао фасцинацију људском креативношћу и различитим видовима њеног испољавања, попут уметности, литературе или поезије. Често је истицао да су га професионална опредељења родитеља, мајке глумице и оца електроничара, водила у конструисању погледа којима је перципирао стварност. *Ibid.*, 1-25.

Концепт "друштвене драме"...

та настало је почетком педесетих година 20. века када се Тарнер, овенчан дипломом и стипендијом,³ отиснуо у Африку где је започео своја теренска истраживања међу припадницима замбијског племена Ндембу. Током трогодишњег боравка Тарнер је у оквиру заједнице уочио бројне конфликте, те је за њихову интерпретацију, установио јединицу описа и анализе коју је назвао "друштвена драма". Међутим, увођење термина *драма* изазвало је жестоке критике од стране његових учитеља, Макса Глукмана (Max Gluckman) и Рејмонда Фирта (Raymond Firth), који су сматрали да је "неодговорно увео модел из књижевности" (Тарнер исто, 224) у проучавање спонтаних друштвених процеса. Тарнер се бранио изводећи потпуну паралелу са позориштем при чему је, анализирајући релацију између извођача и публике, наглашавао особену драмску структуру ритуала истичући да "обред, за разлику од казалишта, не прави разлику". И једни и други "дијеле формално и стварно иста вјеровања и прихваћају исти сустав дјеловања, исти низ обредних, односно литургијских радњи" (ibid, 238).⁴

Током наредних година Тарнер је, незадовољан функционалистичким и позитивистичким тумачењима и научном незаинтересованошћу за феномене ритуала, који су иначе били доминантни и на Институту, трагао за механизмом којим би истакао динамичку компоненту друштвених драма. Пронашао ју је у интерпретацијама Вилхелма Дилтаја (Wilhelm Dilthey)⁵ па је, анализирајући племенске ритуале, истицао њихову процесуалност и динамичност, тврдећи, попут Дилтаја, да је "сваки тип културне представе, укључујући обред, свечаност, карневал, казалиште и поезију, у одређеном смислу објашњење и тумачење самога живота"(Тарнер исто, 21).⁶ Друштвене драме у ствари су животне драме. На

---

³ Добио је стипендију Родс-Ливингстон института (Rhodes-Livingstone Institute).

⁴ Драматизацију као значајно својство ритуала истичу бројни аутори. Види: Smith 1979, 139- 170, нав. према Абелес 2001, 163. Сматрајући да формална својства ритуала чине основу активности као што су драма или игре Сузан Мур и Барбара Мајерхоф на сличан начин тумаче поменуту релацију. Moore, Myerhoff 1977 (код нас објављен само увод у Зборник, текст уредница Sally F. Moore и Barbara G. Myerhoff, у преводу Мирјане Малешевић, *ГЕИ САНУ* 33, 1984).

⁵ О утицају Дилтајевих схватања видети: Turner 1986, 33-45. На неколико места о томе се говори и у Тарнер 1989, 18-27, 157; Turner 1969.

⁶ Проучавање Ндембу заједнице представљало је материјал за Тарнерову докторску дисертацију која је одбрањена 1954-55. године, а објављена 1957. године под називом *Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu Village Life*. Имајући у виду да је она била, како је сам често говорио, *само* студија о механизмима решавања конфликта у Ндембу друштву у којој о ритуалном понашању није било речи, ово можемо сматрати значајним заокретом у његовим схватањима.

тај начин је установљивање и даље развијање приступа друштвеној драми имало за циљ разбијање статичног оквира класичне структурално-функционалне анализе и откривање друштвене структуре у акцији (Deflem 1991, 1-25).⁷

Надограђујући познати трипартитни Ван Генепов модел, Тарнер у процесуалним друштвеним драмама уочава постојање четири фазе које назива: лом, криза, обнова, "те или реинтеграција, или признавање раскола" (Тарнер 143, курзив оригиналан). Другим речима, друштвена драма у једној заједници започиње неким ненаданим догађајем, изненадним лмом који прекида мирну свакодневицу. Лом, брже или спорије, прераста у кризу која, уколико се не понуде адекватна решења, прети да расцепи заједницу. Тада ауторитативни представници друштва, применом одређених мера и средстава, теже да обнове мир и поврате равнотежу. У читавом процесу друштвене драме, ритуал, који се не посматра као стање већ као процес, има улогу постизања друштвене равнотеже.

Тарнер је временом утврдио да конфликтна дешавања, односно друштвене драме са којима се сусрео у афричком племену, нису својствена искључиво примитивним заједницама. Напротив, веома лако их је препознавао и у модерним индустријским друштвима, у драматичним догађајима попут Бостонске чајанке или афере Вотергејт. Колико су друштвене драме значајне за појединца и живот једне заједнице, Тарнер је сликовито објашњавао говорећи о интензитету емоционалне компоненте која се, током трајања ритуала, јавља код учесника: "Тијekom трајања друштвених драма, емоционална клима заједнице пуна је грмљавине, муњина и промјенљивих вјетрова" (ibid, 13). Међутим, таква снага је рушилачка и прети да наруши равнотежу и уништи само друштво.

Као што је познато, као један од потенцијалних изазивача и катализатора кризе у заједници, јавља се смрт. Смрт појединца заједницу потреса из темеља. Не би ли спречила евентуалне проблеме, она је принуђена да на адекватан и брз начин пружи одговор, а тај одговор јавља се у виду погребног ритуала, који се у свим друштвено-културним системима схвата као "систем разрађених образаца деловања и одговора које пружа култура на разноврсне потребе и проблеме изазване настанком смрти" (Прошић-Дворнић 1982, 41). У домаћој литератури овај тип ритуала,

---

⁷ Дефлемова студија говори о спреси Тарнеровог опуса и приватног живота, из које произилазе његова схватања религије и ритуала. Између осталог, аутор детаљно анализира његова тумачења друштвене структуре и анти-структуре, односно, концепта *communitas*, фазе лиминалности у обредима прелаза коју схвата шире од Ван Генепа, као и касније усредсређивање на тумачење религије и ритуала у модерном друштву.

Концепт "друштвене драме"...

али и сви други облици ритуалног понашања, најчешће су интерпретирани коришћењем Ван Генеповог модела обреда прелаза.⁸

Ова анализа, дакле, тежиште ставља на релацију погребни ритуал - друштвена драма. Она тежи да понуди један другачији вид фазне структуре. У исто време у циљу добијања јасније и комплетније слике ритуала којим се овај рад бави, сматрам да он неизоставно мора бити мапиран у укупном друштвено-историјском контексту у коме се одиграо. Управо је деконтекстуализацију ритуала, односно његово тумачење изван окружујућег значењског контекста, Клифорд Герц (Clifford Geertz) истицао као један од главних недостатака Гарнерове анализе. Из тог разлога ће, након дескриптивног обрасца премијерове сахране, а пре аналитичког дела, бити изнет краћи преглед друштвених околности које су претходиле ритуалу и које су након њега уследиле.

Хронологија сахране...

У овом одељку следи списак битних момената који су се одиграли након атентата на премијера.

12. март 2003. година, Београд, двориште зграде Владе Србије, 12.25 часова

Извршен је атентат на премијера Србије др Зорана Ђинђића.

12. март 2003. година, Београд, касније током дана

С обзиром да су "убиством премијера угрожени безбедност и уставни поредак, слобода грађана и рад државних органа" вршилац дужности председника Србије Наташа Мићић проглашава ванредно стање у земљи.⁹ Влада Србије прогласила је тродневну жалост у Србији.¹⁰ У згради Владе и у седишту Демократске странке у Крунској улици отворене су књиге жалости.

---

⁸ Током последњих деценија XX века домаћи антрополози (М. Водопија, М. Прошић-Дворнић, И. Ковачевић, Д. Бандић, Д. Братић, М. Малешевић, З. Дивац, Е. Петровић и други) тумачили су појаве из традицијске и савремене културе углавном теоријом обреда прелаза. Целокупна литература наведена је у: Ковачевић 2006.

⁹ На основу члана 83. тачка 8. Устава Републике Србије и чл. 1. и 5. Закона о мерама за случај ванредног стања уведено је ванредно стање у земљи чиме су ограничене одређене слободе и права грађанина и човека, уведена је цензура штампе, забрана штрајкова, забрана јавних окупљања, забрана политичких и других деловања. *Службени гласник РС*, број 19/91.

¹⁰ 15. март проглашен је за дан жалости у општини Шамац, родном граду премијера, као и у читавој Републици Српској и у Црној Гори. *Политика*, 14. 03. 2003.

Београд, наредних дана

У Београд су упућени бројни телеграми саучешћа, а почеле су да пристижу и иностране делегације.¹¹ Огроман број грађана свакодневно чека у редовима испред зграде Владе и седишта ДС да положи цвеће и запали свећу. Предвиђено је да књиге жалости буду отворене до суботе, 15. марта до 10 часова.

16. март 2003. година, Београд, Храм светог Саве, преподневни часови

На платоу испред Храма и у околним улицама окупљене су десетине хиљада грађана који пале свеће и полагају цвеће и премијерове фотографије. Ковчег са телом премијера изложен је у Храму светог Саве. Прекривен је државном заставом. У челу ковчега стоји крст. Прву почасну стражу крај ковчега држе гардисти. У Храм најпре пристижу званичне делегације страних држава и домаћи званичници. Сви присутни се распоређују на своја места према дефинисаном протоколу сахране. Испред ковчега стоје грађани и представници културног и јавног живота. Са десне стране ковчега у првом реду стају чланови породице, премијерови најближи партијски сарадници и пријатељи, чланови Демократске странке, ДОС-а, као и представници Владе. Лево од ковчега су чланови страних делегација. Централни део испред катафалка је слободан за циркулацију. Ту су постављани венци, који су до ковчега доношени из северног дела храма и убрзо одношени ка излазу на јужном делу храма.¹²

На почасној стражи крај ковчега смењују се потпредседници Демократске странке, официри Војске Србије и Црне Горе, делегација Црне Горе на челу са премијером Милом Ђукановићем.¹³ Последњу почасну стражу пред почетак опела држе министар правде Владан Батић, министар полиције Душан Михајловић, потпредседници владе Жарко Кораћ, Небојша Човић, Јожеф Каса и Миодраг Исаков.

У 12 часова звона са Храма оглашавају почетак опела. Опело служи митрополит црногорско-приморски Амфилохије у присуству српског патријарха господина Павла. За многобројне грађане који нису успели да уђу у Храм и који су остали на платоу испред Храма, опело се преноси преко разгласа. Посмртну хомилију држи такође митрополит Амфилохије.

---

¹¹ На сахрани премијера било је више од 40 страних делегација.

¹² Детаљни подаци о припремама за сахрану добијени су у интервјуу са члановима Одбора за организацију сахране, Драгомиром Ацовићем, чланом Крунског савета Краљевског дома Карађорђевића и тадашњим министром вера, Војиславом Миловановићем, данас на функцији протонеимара Храма светог Саве. Интервју је обављен 13. 11. 2007. године.

¹³ Шест почасних стража смењивало се у временском распону од 10.30-12.00 часова.

Концепт "друштвене драме"...

Након завршетка опела, један припадник Гарде односи крст. Крај одра потом стаје последња почасна стража, премијерови најближи сарадници и пријатељи: Борис Тадић, Владимир Поповић, Чедомир Јовановић, Зоран Живковић, Миодраг Костић и Драгољуб Марковић.¹⁴ Након пар минута они подижу ковчег, износе га из Храма и постављају на војни лафет, а за њима излазе гардисти који носе венац породице. Уз лафет строгим војничким кораком стаје шест припадника почасног вода Војске Србије и Црне Горе, по тројица са сваке стране. Одјекују звуци посмртног марша. Лагано се формира поворка која спорим темпом креће ка Славији.¹⁵

16. март 2003. година, улице Београда, нешто после поднева

Трг Славија и околне улице испуњени су непрегледном масом народа која чека да ода последњу почаст премијеру. Од Храма, улицом Светог Саве назире се почетак поворке. Свечаним кораком на челу ступа вођа поворке. За њим корача војна музика и гардисти који носе венце. Потом почасни вод Војске Србије и Црне Горе, један гардиста који носи крст, свештенство свих вероисповести и највиши црквени великодостојници. За њима војни цип који вуче лафет са ковчегом. Иза ковчега иду чланови политичких партија и Владе, стране делегације, пријатељи, потом грађани. Од Славије поворка наставља Београдском улицом ка Булевару краља Александра. На згради Правног факултета застава је спуштена на пола копља. Поворка полако скреће у Рузвелтову улицу где, са обе стране улице стоје окупљени грађани, држећи у рукама цвеће или фотографије премијера. Како се поворка креће ка Новом гробљу народ који стоји са стране прикључује се поворци. Они који су стајали на тротоару на пут су спуштали жуте и плаве цветове, у бојама Демократске странке.

16. март 2003. година, Ново гробље, Алеја заслужних грађана, последневни сати

---

¹⁴ У периоду о коме говоримо ове особе обављале су следеће јавне функције: Борис Тадић је био потпредседник Владе и министар телекомуникација, Владимир Поповић је био директор Бироа за комуникације, док је Чедомир Јовановић обављао функцију потпредседника Владе Србије. Зоран Живковић налазио се на функцији потпредседника Демократске странке. Миодраг Костић је бизнисмен који је тада, као и данас, био директор компаније "МК Commerce". Такође, од 1996-2000. године био је директор Демократске странке и лични пријатељ премијера Ђинђића, док је Драгољуб Марковић, власник предузећа "Крмиво продукт", поред пријатељских, имао и кумовске везе са Зораном Ђинђићем.

¹⁵ План кретања погребне поворке објављен је у дневном листу *Политика*, издање од 15.03.2003. године. Било је предвиђено да поворка крене од Храма улицом Светог Саве ка Славији, потом Београдском улицом и Булеваром краља Александра до Рузвелтове и Новог гробља.

На улазу у Ново гробље, са обе стране Рузвелтове улице постављен је шпалир припадника МУП-а Србије и војне полиције. Када је поворка стигла до Новог гробља, иза лафета са ковчегом, стаје породица. Са лафета ковчег скидају Борис Тадић, Владимир Поповић, Чедомир Јовановић, Зоран Живковић, Миодраг Костић и Драгољуб Марковић. Спорим свечаним кораком крећу ка Алеји заслужних грађана, где ће премијер бити сахрањен. Крај њих иде почасни вод Војске Србије и Црне Горе. Последњи говор премијеру крај гроба држе шеф грчке дипломатије и председавајући Европске Уније Јоргос Папандреу, затим министар правде Владан Батић, министар финансија Божидар Ђелић и, на крају, потпредседник Демократске странке, Зоран Живковић. Потом прилазе двојица гардиста, савијају заставу која је покривала ковчег и предају је удовици. Почасни вод испалјује три плотуна. Чују се звуци посмртног марша. Уз највише државне почасте ковчег се спушта у гробну раку. Удовица премијера и деца, у пратњи Чедомира Јовановића и Владимира Поповића, напуштају гробље. Док хор пева *Вјечнаја памјат*, мали помен врши викар Његове Светлости епископ Атанасије Ракита. Након што се на гроб спуштају крст и венци, последњу почаст прилазе да одају стране дипломате и грађани.¹⁶

... у контексту догађања...

"Убиство премијера, баш овог премијера и баш сада, захтева од нас да разумемо најшири политички контекст и обавезује нас да га ставимо у историјску перспективу, зато што ће овај догађај можда битно променити судбину Србије."

С. Церовић, *Време*¹⁷

Концепт друштвене драме Гарнер је сувише генерализовао примењујући га на готово све видове ритуала, при чему није довољно пажње поклањао специфичном времену и простору у оквиру којих су се ритуали одигравали. У том правцу су се кретале критике које су му упућиване (Geertz 1980, 165-179). Контекст је значајан јер помоћу њега прецизније мапирамо догађај и тумачимо поруку коју ритуал "емитује". Без контекста ова сахрана била би само сахрана, ништа више од достојанственог опроштаја од високог државника. Из тог разлога потребно је да се, у најкраћем, осврнемо на догађаје који су директно утицали на креирање окружујуће стварности.

---

¹⁶ Директан пренос сахране емитован је на Првом програму Националне телевизије.

¹⁷ С. Церовић, "После Ђинђића", у: *Време*, Београд, 20. март 2003.

Концепт "друштвене драме"...

Након вишегодишњег опозиционог деловања, петооктобарском револуцијом 2000. године са власти је свргнут Слободан Милошевић, а уједињена демократска опозиција је преузела власт. Др Зоран Ђинђић је на функцију премијера Србије ступио 25. јануара 2001. године и одмах, веома енергично и прагматично, започео демократске и економске реформе објашњавајући њихов интензитет веома једноставно: "...с обзиром на степен нашег заостајања, нас могу извући само велике и брзе промене, тј. промене у којима се мењају навике, стил живота, менталитет, а не само закони и плате" (Ђинђић 2004, 245). До тада сложна у акцији уклањања претходног политичког режима, владајућа коалиција почела је да исказује неслагања по питањима која су се тичала уређења земље, брзине спровођења реформи, обрачуна са бившим структурама власти, изручења хашких оптуженика. Управо је питање сарадње са Хашким трибуналом постало окосница сукоба Ђинђићеве реформске владе и осталих актера на српској политичкој сцени. Постоктобарска конфузија на политичкој сцени Србије имала је свој заплет: реформе које су омогућавале привредни и економски опоравак земље биле су могуће само уз инострану финансијску помоћ, која је, опет, била условљена изручењем, пре свих, Слободана Милошевића. Када је 28. јуна 2001. године бивши председник изручен Хагу, дошло је до распада коалиције коју је напустио ДСС, тумачећи потез изручења као "гангстерски и противуставни чин, својеврсни удар"¹⁸. Таква оцена одговарала је реалној ситуацији пошто, због неслагања коалиционих партнера, још није био усвојен Закон о сарадњи са судом у Хагу.

У исто време убијен је бивши припадник Службе државне безбедности Момир Гавриловић јер је, како су медији извештавали, "сувише знао о спрези криминалаца и власти."¹⁹ Тиме је започела организована медијска кампања против премијера.²⁰ Наизглед, ништа ново на медијском небу имајући у виду чињеницу да су га негативни написи у медијима пратили током готово читавог његовог политичког ангажмана.²¹ Подаци о

---

¹⁸ Изјава Војислава Коштунице, 28. јуна 2005. године на РТС.

¹⁹ "Убиство, корупција и политичке игре", у: *Време*, 16.08.2001.

²⁰ Сензационалистички наслови који су се свакодневно појављивали у штампи експлицитно су повезивали актуелне властодршце са мафијом и креирали јавно мњење. Према истраживању агенције *Strategic Marketing* обављеном годину дана касније, у јуну 2002. године, готово четвртина анкетираних повезивала је његово име са појмовима као што су лопов, мафија и корупција. Према: Тургус Казимир 2006, 308.

²¹ У медијима су га током деведесетих година пратиле контрадикторне оцене. Био је "издајник" јер је током грађанских протеста носио америчку и немачку заставу, а због чињенице да се школовао у Немачкој називан је и "немачким шпијуном". Међутим, проглашавали су га и "окорелим српским националистом"

извештавању медија који се односе на период од 5. октобра 2000. године па до премијеровог убиства сведоче да је друштвену и политичку климу карактерисало вишегодишње негативно медијско извештавање (Кисић и Лазовић 2006, 249-285; Ћургуз Казимир 2006, 287-325).²² Зоран Ђинђић је оптуживан за контакте и сарадњу са припадницима тзв. Сурчинског клана, као и са Јединицом за специјалне операције у јавности познатој као Црвене беретке. У везу са бившим командантом "беретки", Милорадом Луковићем Легијом, довођен је још приликом припрема за 5. октобар. Крајем 2001. године Јединица је претила државним ударом плашећи се изручења њених припадника Хашком трибуналу. 12. новембра су са хамерима, у маскарним униформама и под пуном ратном опремом блокирали ауто-пут Београд-Загреб код Сава центра. Са једне стране осуде протеста,²³ а са друге јавна подршка побуњеницима²⁴ само су продубљивали државну кризу.

Схватајући криминалне структуре као озбиљну претњу демократском поретку државе, уз свест о њиховој присутности и инфилтрираности у највише државне органе, наступајућу 2002. годину власт најављује као годину обрачуна са организованим криминалом. Ипак, медијска ситуа-

---

након што су камере забележиле његово окретање вола са Радованом Карацићем на Палама. Демократске петооктобарске промене донеле су нешто другачије епитете па је постао "мафијаш", "криминалац" или "капо од Србије". О медијском рату говорио је и он сам: Ђинђић 2004, 20-24.

²² Медијска документација *Ебарт консалтинг* је у оквиру пројекта "Зоран Ђинђић у штампаним медијима" прикупила 3259 текстова објављених у периоду од јануара 2001. до 12. марта 2003. године у најзначајнијим националним дневним новинама: *Вечерње новости*, *Политика*, *Блиц*, *Глас јавности*, *Национал* и *Данас*, те недељницима: *НИН*, *Време*, *Економист*, *Репортер* и *Blic News*. Реч је о штампи која покрива преко 90 одсто просечне месечне читаности у Србији. Све што је до сада прикупила Ебарт документација доступно је на Интернет адреси www.arhiv.rs

²³ Иако је из дела државног врха побуна осуђивана (нпр. изјава З. Ђинђића Фонету, *Глас јавности*, 13.11.2001) власт је ипак била принуђена да пристане на захтеве "беретки" па су начелник Службе државне безбедности Горан Марковић и његов заменик поднели оставке, а на чело СДБ-а постављен је Милорад Брацановић.

²⁴ Додатну конфузију уносили су новински текстови који нису спомињали њихово учешће на ратиштима у бившој Југославији, већ су их представљали као "најелитнију јединицу МУП-а" (*Глас јавности*, 13.11.2001) истичући њихов патриотизам (*Политика*, 11.11.2001). Чак су и сама браћа Бановић, чије је хапшење било повод за побуну, представљена као невине жртве (*Блиц*, 9.11.2001; *Вечерње новости*, 11. 11.2001). Отворена подршка је долазила и од стране председника СРЈ В. Коштунице који је сматрао да њихов протест није угрозио безбедност земље.

Концепт "друштвене драме"...

ција се ни током 2002. године није битније променила. Може се чак рећи да је добила на жестини. Упоредо са примамљивим политичким слоганима и обећањима, септембарска предизборна кампања за председника Србије, обилovala је и оптужбама на рачун високих државних функционера. Медији настављају да објављују писма у којима се директно повезују Ђинђић и мафија, док отворене претње Влади и премијеру пуне насловне стране и дижу тираже.²⁵ У тако креираној медијској клими сасвим је јасно зашто је чак и вест о покушају атентата на Ђинђића, код хале Лимес у фебруару 2003. године, протумачена као завршетак "страсне везе власти и мафије"²⁶ Када је петнаест дана касније убијен, популарност Ђинђићевог политичког курса била је на изразито ниском нивоу.²⁷

... у контексту друштвене драме...

Имајући у виду контекст одигравања ритуала, односно догађаје који су му били непосредна претеча, ритуал можемо протумачити у оквирима свеукупне "друштвене драме" која се тих мартовских дана одиграла у престоници. Прва фаза, фаза *лома* наступила је тренутком објаве смрти премијера. Таква вест представља лом дотадашњих правила, што је извршење атентата на значајну политичку личност свакако било. Јавност је одмах обавештена: саопштење о успешно изведеном атентату пореметило је мирну свакодневицу. Посматрано у контексту времена, ова фаза траје најкраће и обухвата само један кратак интервал времена од тек неколико часова који је потребан да се саопшти и перципира непријатна

---

²⁵ У објављивању писама Љиљане Бухе, супруге сведока-сарадника и члана Сурчинског клана Љубише Бухе Чумета, предњачили су таблоиди *Национал* и *Идентитет*, али су се на њих позивали и други листови (*Политика*, *Експрес*, *Blic News*). Већина медија објавила је и "отворено писмо јавности" којим се, у јануару 2003. године, огласио и Милорад Луковић Легија. Током полицијске акције *Сабља* откривено је да су финансијери *Идентитета* били управо Легија и Душан Спасојевић. Оба листа угашена су током трајања ванредног стања. По укидању ванредног стања *Национал* се појавио под називом *Интер-национал*, да би од њега нешто касније настао *Центар*. Њихово место и уређивачки концепт убрзо су преузели *Курир*, *Српски Национал*, *Press* и *Балкан*.

²⁶ *Политика*, 25.02.2003.

²⁷ Према подацима агенције *Strategic Marketing* позитивно мишљење о Зорану Ђинђићу у јануару 2003. године имало је 24% испитаника, док је након атентата тај проценат драстично скочио на 69%. Негативан суд у јануару 2003. године имало је чак 53% испитаних, док је у марту исте године тај проценат пао на свега 8%. Истраживање је обухватило период од маја 2001. године до марта 2003. године и током читавог периода амплитуде су се кретале прилично уједначено и у позитивном и у негативном контексту (Ћургус Казимир исто, 316).

вест. Јер одмах након ње наступила је фаза *кризе* која представља претњу стабилности заједнице. Атентат на високог представника државног врха протумачен је као директан атак на систем па је држава принуђена да што хитније реагује. У прилог озбиљности оваквог догађаја сведочи чињеница да је у земљи уведено ванредно стање. Атентат је оголио државу и систем и они су постали незаштићени и рањиви.

У таквој ситуацији, представници власти настојали су да одрже мир у друштву и у ту сврху користе, како их Тарнер назива, "миротворна средства", не би ли превазишли настале тешкоће. То је карактеристично за фазу *обнове*. Реакције у акцији и емоцији, које се јављају у овој фази можемо сагледати на ширем (државном) и ужем (локалном) плану. На ширем, државном плану, државни органи удруженим снагама стају на бранику система. Постигнуто је сагласје око мера које је у таквој ситуацији неопходно предузети, координисане су активности свих служби што је веома брзо дало очекиване резултате. Идентификоване су криминалне групе одговорне за атентат, подигнуте су потернице и почела су прва хапшења. Хиљаде грађана, на локалном плану, спонтано на своју иницијативу, изражавају револт окупљањем на кључним локацијама, пред зградом Владе и седиштем странке. Нижу се колоне поштовалаца који се опраштају палећи свеће, остављајући венце, цвеће и фотографије премијера.²⁸ Читава ситуација евидентно је била катализатор блискости међу људима. Јединствене емоције, осећај губитка и немоћи, удружиле су их у њиховом деловању.

Ипак, мирна грађанска окупљања увек представљају опасност од излива неконтролисаних емоција и прете да још више продубе кризу. Дакле, у таквом стању "грмљавина и променљивих ветрова" друштво и даље показује знаке дестабилизације па се следећа фаза драме показује као кључна. Она мора да понуди решење пре него што настане раскол. Активности одигране на дан погребна представљале су кључни тренутак у којем друштво даје одговор на кризу. У фази *реинтеграције* учешће су узеле водеће институције у земљи: Држава, Црква и Војска. Оне су својим заједничким наступом, могло би се рећи, и својеврсним "пактом" који су склопиле, ставиле у одбрану поретка. Тако је Држава наступала као иницијатор акције за што брже хватање злочинаца и као организатор сахране.²⁹ Код расветља-

---

²⁸ У питању је најчешће била фотографија са ликом премијера на којој је, у првом плану, реченица коју је изговорио током давања интервјуа 24.02.2003. године након покушаја атентата код хале Лимес. Она је гласила: "Ако неко мисли да ће зауставити спровођење закона тиме што ће уклонити мене - онда се грдно вара, јер ја нисам систем."

²⁹ Према подацима добијеним у интервјуу са Драгомиром Ацовићем и Војиславом Миловановићем, 13.11.2007. године.

Концепт "друштвене драме"...

вања позиције Цркве, која је нешто комплекснија, важно је нагласити чињеницу да је ово била прва сахрана са верским елементима на државном нивоу још од 1934. године, односно, погреб краља Александра I Карађорђевића.³⁰ Самим тим, позиција и улога Цркве је додатно интензивирана. После вишедеценијске пасивизације, управо сада она добија прилику да докаже своју свеprisутност у животу друштва. Овим чином њен утицај је регенерисан и, што је још важније, обновљена је њена веза са државним структурама. У прилог томе иде и избор објекта у коме је био изложен ковчег са телом покојника. Званичним протоколом било је одређено да грађевина у којој ће бити обављен црквени део ритуала буде, још увек недовршени, Храм светог Саве.³¹ Изградња храма започела је 1935. године на месту где су, по предању, 1595. године спаљене мошти Светог Саве. Током наредних деценија радови су више пута прекидани што ратовима, што услед недостатка новчаних средстава. Тек 1989. године, у присуству ондашњих најважнијих политичких личности, свечано је постављена купола на Храм. О том значајном чину Слободан Наумовић каже: "Тим ритуалом су Црква, Народ и Партија заједно обележили повратак вере из принудног изгнанства, као и званични повратак Српске православне цркве на браник Српске нације. Две кључне институције, Црква и Партија, признале су једна другој легитимитет заступања националних интереса и показале да убудуће неће спречавати једна другу у борби за те интересе" (Наумовић 1994, 95-121). Почетак новог миленијума означио је и нови почетак у историји Храма. Финансијске проблеме, који су остали верни пратилац и главна потешкоћа у изградњи, својим ангажовањем премостио је управо Зоран Ђинђић сакупивши у неколико наврата средства за његово довршење.³² Стога је употреба Храма у погребном церемонијалу, може се

---

³⁰ Управо из тог разлога је Д. Ацовић, као особа упозната са протоколом краљевских погребних династије Карађорђевић, позван да учествује у организацији.

³¹ Према речима Д. Ацовића, објекат који је у таквим ситуацијама предвиђен за државну сахрану је најзначајнији верски објекат, Саборна црква. Међутим, чињеница да је Зоран Ђинђић последњих година веома активно учествовао у акцијама за завршетак градње Храма светог Саве, била је један од разлога за избор Храма. Постојали су, међутим, и практични разлози. Према Ацовићу, организатори сахране очекивали су велики број присутних те су Храм и плато испред њега представљали адекватније решење.

³² Друштво за подизање храма светог Саве на Врачару основано је 1895. године. Рад Друштва забрањен је 1947. године да би 2001. на иницијативу премијера Ђинђића, а под покровитељством престолонаследника Александра Карађорђевића, било обновљено. Занимљив је податак да је од 1958. године, када је патријарх Герман дошао на чело СПЦ, одбијено чак 88 молби за наставак грађења. Коначно, 1985. године радови су настављени. Током 2002. године премијер Ђинђић је, организујући донаторске вечери у земљи и иностранству прикупио

рећи, имала двојако значење. Док је, са једне стране, одигравање погребног ритуала у Храму представљало омаж покојном премијеру и његовим напорима за довршење истог, на другој страни, финале његове дугогодишње изградње симболизовало је тријумф православне цркве путем коначног испуњења вековног патриотског сна о посвећењу храма највећем српском светитељу.

На сличан начин можемо посматрати позицију Војске и релацију коју она формира. Учесће припадника војске у сахранама државних функционера, по правилу, је било обавезно у свим досадашњим режимима. Као главни ослонац монархије, а касније и комунистичког режима, припадници војног миљеа активно су учествовали у погребима свих југословенских државника. У Краљевини СХС, касније Краљевини Југославији, на сахранама монарха (Петра I Карађорђевића и Александра I Карађорђевића) припадници војске имали су једну од кључних улога. Краљеви гардисти носили су ковчег или су корачали уз лафет, док су највиши војни функционери, генерали од поверења и угледа, имали част да, током проласка поворке градским улицама, носе краљевске регалије. Такав однос монарха и војске изграђен је током балканских и I светског рата када су, својим активним учествовањем и предвођењем војске у биткама и повлачењу преко Албаније, Петар I и Александар I Карађорђевић стекли ратну харизму и понели ореоле осведочених ратника. Слична је улога војске и у сахрани Јосипа Броза. Створена у рату, привржена свом врховном команданту, она је представљала темеље његове власти. Први пут у српској историји, која је препуна завереничких и преторијанских активности војске усмерених против владара,³³ Титова армија је била одана владару без намере да га обори са власти. Јединство војног и државног врха у обе Југославије било је персонификовано у њиховим владарима. Тито и монарси из династије Карађорђевић у својим личностима сједињавали су функције државних вођа и врховних војних команданата.

значајна финансијска средства за довршење Храма. На првој донаторској вечери у хотелу "Интерконтинентал" прикупљено је 82 милиона динара, а на донаторској вечери у Франкфурту 120 000 еура.

³³ Мисли се, пре свега, на чињеницу да су убиство краљевског пара Обреновић у Мајском преврату 1903. године, којим је династија Карађорђевић поново дошла на власт, извели официри српске војске, припадници организације "Уједињење или смрт" на челу са официром Драгутином Димитријевићем Аписом. Иако је, током наредних година, било покушаја слабљења њихове моћи, пензионисањем или прекомандама у мања места у Србији, они су били толико јаки да су 1914. године чак успели да краља Петра I натерају да преда власт сину Александру I. Коначни обрачун династије и некадашњих завереника уследио је пред сам крај рата, у јуну 1917. године у Солуну, када су, у исконструисаном судском процесу, водећи људи организације осуђени на смрт (Живојиновић 1994, 405).

Међутим, за разлику од периода у коме је Југославија била под комунистичким режимом, а у коме је религија била маргинализована, у монархији је Православна црква имала много значајнију улогу. Формирана маја 1919. године, јединствена Српска православна црква у Краљевини СХС ујединила је православне цркве на територији Краљевине, које су до тада постојале као три аутокефалне области у рангу митрополија: београдске, карловачке архиепископије и црногорско-приморске митрополије, затим аутономне српске православне цркве у БиХ и делове буковско-далматинске митрополије (Петрановић 1981, 33). Тако оснажена црква заузела је становиште да су "Срби изабрана нација, да је династија укоренења у народу, да је православље аутентична вера, а организација цркве 'народна'. Црква је учврстила своју позицију поистовећујући се са династијом Карађорђевића, *Светлим домом*, коју је сматрала народном династијом" (Петрановић 1988, 44). Пошто је, према Уставу, монарх имао врховно војно заповедништво, можемо изнети претпоставку да је Црква, поистовећивањем са династијом, условно речено, постала патрон и Војсци, што нам може ближе објаснити релацију Црква-Војска на почетку новог миленијума. Како се испоставило, здружено учешће свештенства и војске на сахрани премијера било је прилика да се, након полувековног присилног дистанцирања једног ентитета од другог, они поновно сједине и да се народна војска врати под окриље народне цркве.³⁴

На тај начин су, на домаћем плану, у последњој фази ритуала, фази *реинтеграције*, сва три ентитета заједнички стала на браник поретка и дала легитимитет свим активностима одиграним у том периоду и касније, током трајања ванредног стања. Коначним сједињавањем, тројство Држава-Црква-Војска своју верификацију је доживело управо током одигравања ритуала. На спољнополитичком плану, присуство великог броја страних државника уливало је наду у бољу будућност и обезбеђивало подршку света на путу остварења Ћинђићевих идеја и европских интеграција. Мноштво окупљеног света, у исто време у улози учесника и посматрача, пројектовало је визију будућности какву жели да има. Креатори и учесници ритуала успели су у покушају да одрже ред, истовремено јачајући кохезивну свест демонстрацијом припадности једној идеји. Ритуалом је послата порука супротна оној коју је створила сама ситуација - показано је да нема конфликта и опасности; порука да *систем неће стати* била је израз јединства и оптимизма.

---

³⁴ Треба имати у виду чињеницу да премијер Србије у тренутку о коме говоримо није имао врховну војну власт. Преузимање и те функције (Војске и Војне службе безбедности) требало је да буде обављено, према речима Владимира Поповића, до 18. марта, односно, у данима непосредно након атентата.

Литература:

- Абелес, Марк. 2001. *Антропологија државе*. Београд: Библиотека XX век.
- Ђургуџић Казимир, Владимир. 2006. "Шум лажи". У *Зоран Ђинђић: етика одговорности*, ур. Латинка Перовић, 287-307. Београд: Хелсиншки одбор за људска права.
- Deflem, Mathieu. 1991. Ritual, Anti-Structure and Religion: A Discussion of Victor Turner's Processual Symbolic Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion* 30 (1): 1-25.
- Ђинђић, Зоран. 2004. Грађанско друштво као животињско царство. У *Србија у Европи, ауторски текстови и интервјуи*, прир. Н. Поповић, Ж. Ивановић. Београд: ТАНЈУГ.
- Geertz, Clifford. 1980. Blurred Genres: The refiguration of social thought. *The American Scholar* 49(2): 165-179.
- Кисић, Изабела, Ксенија Лазовић. 2006. "Медијска слика Зорана Ђинђића". У *Зоран Ђинђић: етика одговорности*, ур. Латинка Перовић, 249-287. Београд: Хелсиншки одбор за људска права.
- Ковачевић, Иван. 2006. Ван Генеп по други пут међу Србима. *Етноантрополошки проблеми* 1(1): 81-94.
- Moore, Sally and Barbara Myerhoff. 1977. *Secular Ritual: Forms and Meanings*. Assen/Amsterdam: Van Gorcum.
- Наумовић, Слободан. 1994. "Употреба традиције - Политичка транзиција и промена односа према традицији у Србији 1987-1990". У *Културе у транзицији*, ур. Мирјана Прошић-Дворнић, 95-119. Београд: Плато.
- Петрановић, Бранко. 1981. *Историја Југославије 1918-1978*, Београд: Нолит.
- Петрановић, Бранко. 1988. *Историја Југославије 1918-1988, Краљевина Југославија 1914-1941*. Београд: Нолит.
- Прошић-Дворнић, Мирјана. 1982. Погребни ритуал у светлу обреда прелаза. *Етнологички преглед* 18: 41-51.
- Turner, Victor. 1969. *Ritual Process*. Penguin Books.
- Turner, Victor. 1986. "Dewey, Dilthey and Drama: An Essay in the Anthropology of Experience. In *The Anthropology of Experience*, eds. Victor W. Turner and Edward M. Bruner, Chicago: University of Illinois Press.
- Тарнер, Виктор. 1989. *Од ритуала до театра. Озбиљност људске игре*. Загреб: Аугуст Цесарец.
- Живојиновић, Драгољуб. 1994. *Краљ Петар I Карађорђевић, живот и дело, рат и последње године: 1914-1921*, Београд: БИГЗ.

Концепт "друштвене драме"...

Извори:

Писани извори:

Политика, издања од 11.11. 2001; 25.02. 2003; 14.03.2003; 15.03.2003.

Глас јавности, 13. 11. 2001.

Блиц, 9. 11. 2001.

Вечерње новости, 11.11.2001.

Време, 20.03.2003. "После Ћинђића"; 16.08.2001. "Убиство, корупција и политичке игре"

Службени гласник РС, број 19/91

Усмени извори:

Интервју са Драгомиром Ацовићем и Војиславом Миловановићем вођен 13.11.2007. године.

Primljeno: 11.09.2009.

Prihvaćeno: 12.10.2009.

Tatjana Mikulić

Ethnographic Museum, Belgrade

CONCEPT OF "SOCIAL DRAMA": FUNERAL OF ZORAN DJINDJIC

The aim of this paper is to place the funeral of Serbian prime minister Zoran Djindjic in conceptual framework of Turner's "social drama". Following a brief introduction to Turner's concepts, a short descriptive pattern of the funeral will be presented. In order to define the messages of the ritual, it has been evaluated through the overall context within which it took place. As the event itself is defined as a potential "trigger" of the crisis, the ultimate message delivered by its enactment is restoration of disturbed social balance and recuperation of community's integrativity.

Key words: Victor Turner, Zoran Djindjic, social drama, context, funeral, social balance.